

УДК 811.161.2'373.7

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2023.2.5>**Єлизавета ІСАКОВА**

кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка), 2, м. Київ, Україна, 01011
ORCID: 0000-0002-8487-042X

Yelizaveta ISAKOVA

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the department of philology and translation Kyiv National University of Technologies and Design, Mala Shyianovska (Nemyrovycha-Danchenka) Str., 2, Kyiv, Ukraine, 01011
ORCID: 0000-0002-8487-042X

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВИХ ВІДНОСИН
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ****CONCEPTUALIZATION OF SPATIAL RELATIONS
IN ENGLISH AND UKRAINIAN**

Статтю присвячено вивченню семантики англійських та українських просторових прийменників, що утворюють групи з трьох англійських (from, out of, off) та двох українських (від, з) прийменників, що позначають віддалення. У статті здійснено порівняльний аналіз значень прийменників і відображених у їхній семантиці способів представлення просторових об'єктів навколишнього світу носіями двох мов. Актуальність статті визначається недостатньою вивченістю проблеми дослідження значення прийменників у зіставному аспекті. Автором зроблено спробу описати прийменники в аспекті інтегративного підходу, в якому поєднується низка традиційно-лінгвістичних і когнітивних підходів дослідження значення. Крім того, як компонент інтегративного підходу було використано функціональний підхід, який дав змогу досягти більш адекватного опису значення просторових прийменників. Метою дослідження є опис і зіставлення семантики просторових прийменників «from», «out of», «off» в англійській та «від», «з» в українській мовах для виявлення особливостей просторового сприйняття світу носіями двох мов. У статті розглянуто найважливіші проблеми сучасної семантики та визначено особливості семантичних характеристик прийменників. Автор статті здійснив аналіз словникових дефініцій досліджуваних прийменників та описав їхні значення. Доведено, що аналізовані прийменники багатозначні та мають складну семантичну структуру, адже передають різні типи відношень між об'єктами та позначають різні типи простору. Зміст концептів, що актуалізуються цими прийменниками, виходить за межі топології та потребує врахування функціональних характеристик. Просторове значення прийменників «from», «out of», «off» та «з», «від» є центральним, від них відбувається перехід до непросторових та абстрактних значень. З'ясовано, що семантика аналізованих мовних одиниць пов'язана з різними типами концептуалізації одних і тих самих просторових відношень та об'єктів носіями англійської та української мов.

Ключові слова: англійська мова, концепт, прийменник, семантика, українська мова.

The article is devoted to the study of the semantics of English and Ukrainian spatial prepositions, which form a group of three English (from, out of, off) and two Ukrainian (від, з) prepositions that denote removal. In the article a comparative analysis of the meanings of prepositions and ways of representation of spatial objects of the surrounding world by speakers of two languages reflected in their semantics is made. The relevance of the article is determined by the insufficient study of the problem of researching the meaning of prepositions. The author makes an attempt to describe prepositions in the aspect of the integrative approach, which combines a number of traditional linguistic and cognitive approaches to the study of meaning. In addition, a functional approach was used as a component of the integrative approach, which made it possible to achieve a more adequate description of the meaning of spatial prepositions. The aim of the study is to describe and compare the semantics of spatial prepositions «from, out of, off» in English and «від, з» in Ukrainian to reveal the peculiarities of spatial perception of the world by speakers of the two languages. The article considers the most important problems of modern semantics and identifies the peculiarities of semantic characteristics of prepositions. The author of the article analyzed the dictionary definitions of the studied prepositions and described their meanings. The article proves that the analyzed prepositions are multivalent and have a complex semantic structure, as they convey different types of relations between objects and denote different types of space. The content of the concepts actualized by these prepositions goes beyond topology and requires taking into account functional characteristics. The spatial meaning of the prepositions «from», «out of», «off» and «від», «з» is central, and they are the basis for the transition to non-spatial and abstract meanings. The semantics of the analyzed linguistic units is associated with different types of conceptualization of the same spatial relations and objects by native speakers of English and Ukrainian.

Key words: English, concept, preposition, semantics, Ukrainian.

Постановка проблеми. Мова – це не просто засіб спілкування, а й відображення культурних особливостей народу. У ній існує безліч способів вираження просторових відносин між об'єктами та подіями. Англійська мова, як і більшість германських мов, орієнтована на абсолютний простір. Це означає, що в англійській найчастіше використовуються абсолютні просторові показники, такі як «вгору», «вниз», «ліворуч», «праворуч», «уперед» і «назад». Просторові відносини між об'єктами часто описуються з використанням прийменників, таких як «на», «під», «за», «перед» тощо. Ці прийменники зазвичай вказують на точне місце розташування об'єкта щодо іншого об'єкта або точки відліку.

Англійська мова також активно використовує орієнтири на позначення сторін світу, щоб вказати напрямок або місце розташування. Ці орієнтири особливо важливі під час опису маршрутів і навігації. В українській мові існує більш гнучкий підхід до концептуалізації просторових відносин, здебільшого приділяється увага відносному простору та описуються просторові відносини з урахуванням руху і розташування об'єктів відносно один одного. Це може бути відображено у використанні відмінків і прийменників.

В українській мові також активно використовуються відмінки, щоб вказати на просторові відносини. Наприклад, слово «стіл» може змінювати свою форму в різних відмінках, щоб вказати на його місце розташування щодо інших об'єктів. Це може створювати більш деталізовані та точні описи. Концептуалізація просторових відносин у мові має важливе значення для сприйняття світу носіями цієї мови. Наприклад, англійська мова, з її акцентом на абсолютному просторі, може сприяти більш абстрактному й аналітичному мисленню щодо просторових відносин. Тоді як українська мова актуалізує відносний простір і гнучкість в описах, що сприяє більш контекстному та ситуативному мисленню. Звісно, це не означає, що носії англійської та української мов не здатні мислити та сприймати світ у різних ракурсах. Однак мова відіграє важливу роль у формуванні наших уявлень про світ і впливає на те, як ми висловлюємо і розуміємо просторові відносини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти зосереджують увагу на тому, як мови концептуалізують просторові відносини. Українські вчені досліджують локативність у художніх творах [1–3]. Ю. Ковбаско розглядав у своїх

працях лексикалізацію та граматикулізацію як способи творення і функціонування локативних і темпоральних лексичних одиниць [4]. Дослідження О. Орленко присвячені просторовій опозиції у прийменникових системах англійської й української мов [5], а також прийменниковій репрезентації образної схеми ПОВЕРХНЯ [6]. Зі свого боку, С. Терехова вивчала систему орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов) [7]. Дослідження зарубіжних вчених присвячені синтаксису та семантиці прийменників на позначення просторових відносин [8–9].

Попри значну кількість розвідок у цьому напрямі, поза увагою науковців залишилося питання про те, як відмінності в концептуалізації просторових відносин можуть вплинути на сприйняття й розуміння світу носіями англійської та української мов.

Постановка завдання. Метою дослідження є опис і зіставлення семантики просторових прийменників «from», «out of», «off» в англійській та «від», «з» в українській мовах для виявлення особливостей просторового сприйняття світу носіями двох мов. Відповідно до мети необхідно розв'язати такі завдання: розглянути найважливіші проблеми сучасної семантики; визначити особливості семантичних характеристик прийменників; провести аналіз словникових дефініцій досліджуваних прийменників; проаналізувати та описати значення прийменників. Об'єктом дослідження є семантика просторових прийменників англійської та української мов. Предметом дослідження є англійські прийменники «from», «out of», «off» та українські прийменники «від», «з». Вибір перелічених прийменників визначається тим, що деякі з них узагалі не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження; інші ще не набули вичерпного опису, який би пояснював різноманітні особливості їхнього функціонування в мовленні, хоча окремі суттєві їхні характеристики було виокремлено.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, особливу роль у концептуалізації просторових відносин в англійській та українській мовах відіграють прийменники.

Вибір семантики просторових прийменників як галузі дослідження зумовлений низкою причин. За всю історію свого існування семантика як наука пережила кілька періодів «злету і падіння», що не могло не позначитися на результатах семантичних досліджень. Як зазначають науковці, «час глибокого, детального вивчення значення мовних одиниць, підвалини якого були

закладені такими відомими мовознавцями, як І.А. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр, змінювався десятиліттями формального, «математизованого» підходу до семантики, а подекуди й цілковитим нехтуванням нею» [10, с. 47]. Останні десятиліття в лінгвістиці ознаменувалися черговим поворотом до вивчення значущої сторони мови, особливо її лексичного пласта. Актуальність семантики та дедалі зростаючий інтерес до неї пояснюються необхідністю розв'язати цілу низку проблем, що негативно позначаються на якості та адекватності результатів дослідження значення слів, зокрема й на описі значення прийменників.

Сучасні дослідження значення мають відповідати певним вимогам, однією з яких є чітке й однозначне формулювання використовуваного понятійного апарату. Різне розуміння широко використовуваних лінгвістичних термінів істотно ускладнює завдання дослідження і призводить до значних розбіжностей у результатах вивчення одного і того ж явища. Особливу складність становить розуміння терміна «концепт», який набув досить широкого застосування в сучасних дослідженнях [9; 11]. Неоднозначність розуміння цього терміна та проблема його тлумачення привертає увагу багатьох дослідників [8; 10; 11].

Слово «концепт» у деяких сучасних працях є прикладом використання нового терміна в старому сенсі. Широке використання цього терміна в лінгвістичній літературі «стало наслідком спроб вийти за межі системного аналізу лексики, особливо в семантичних розвідках» [9, с. 227]. Поняття «концепт» часто трапляється в описі семантики мови, адже «значення мовних виразів прирівнюються до виражених у них концептів або концептуальних структур» [10, с. 38]. Концепт визначають як «термін, що слугує поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини» [9]; як «оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [11].

Слід зазначити, що до групи неоднозначних понять належить і сам термін «значення», який у різних розвідках може мати різне тлумачення або, навпаки, за однакового розуміння суті досліджуваного явища, науковці використовують різні терміни для його позначення. Однак вимога детального опрацювання понятійного апарату й однозначності трактування метатермінів, що вводяться, не

суперечить думці про існування семантичних категорій із недостатньо чіткими концептами.

Труднощі у вивченні значення прийменників, а також у вживанні прийменників носіями різних мов зумовлені цілою низкою особливостей цих лексичних одиниць. З одного боку, «досі недостатньо чітко визначено статус значення прийменників, тобто якою є взаємодія їхніх лексичного та граматичного значень, чи мають вони багатозначність, яким є механізм утворення різних значень одного прийменника» [8, с. 75]. З іншого боку, «якщо розглядати граматичне значення прийменників, необхідно враховувати, що в різних мовах прийменники реалізують дещо різні граматичні функції» [9, с. 250]. В англійській мові, на відміну від української, через втрату певної кількості флексій, окрім функції вказівки на відношення між предметами, діями та явищами, «прийменники виконують ще й роль вказівника актантних ролей учасників ситуації та виражають відмінкові відношення» [8, с. 91]. Слід також зазначити, що за відповідними прийменниками в аналізованих мовах далеко не завжди закріплені однакові просторові значення. Окрім того, спостерігаються деякі труднощі в поясненні значень і випадків уживання синонімічних прийменників однієї й тієї самої мови, як-от: «to go out to lunch» чи «to go out for lunch», «a symbol of something» чи «a symbol for something». Зазначені особливості форми, значення та вживання прийменників як лексичних одиниць створюють додаткові труднощі для лінгвістів.

В роботах як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів синтагматичний підхід до вивчення семантики просторових прийменників набув широкого застосування. Найчастіше цей підхід спостерігається у побудові словникових статей. Вивчення способу тлумачення значення прийменників у різних словниках «можна пояснити тим, що словники відображають рівень розвитку не тільки лексикографії, а й лінгвістики загалом, зокрема семантики» [10, с. 77]. Крім того, словники є основним джерелом у вивченні мов. Як зазначають лінгвісти, «дуже часто в сучасних словниках тлумачення значень прийменників не дає повної та чіткої інформації про їхню семантику та вживання» [11, с. 92]. Це трапляється тому, що значення прийменників часто пояснюється через синонімічні слова і вирази. У цих випадках неможливо встановити чітку межу між значеннями таких прийменників, лишається незрозумілим, які існують обмеження на їхнє вживання та взаємозамінність. З іншого боку, «такі словни-

кові статті не дають чітких критеріїв розмежування між значенням самого прийменника і тим контекстом, у якому він виступає» [2, с. 54]. Третя проблема полягає в тому, що «серед лексикографів немає єдиного підходу до розв'язання проблеми значення прийменників, і тому в різних словниках в одного й того самого прийменника виділяється різна кількість значень» [8, с. 53]. У деяких випадках ця різниця досить відчутна. Наприклад, «off: at some distance from: an island off the coast» [13]. Прикладом того, що значення одного прийменника описується через близький до нього за значенням інший прийменник, можуть слугувати словникові дефініції значень прийменників «from» та «off», подані у словнику [13]: «from: you use from to say that the source, origin or starting point of something is», а прийменник «off» при цьому визначається через «from»: «off: you use as a preposition or adverb to say that something is removed from an object or surface».

Аналогічні явища спостерігаються і в словниках, що дають визначення українським прийменникам «з» та «від». Прийменник «з» у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [12] має 36 значень, п'ять з яких є просторовими: «1. з род. в. Уживається при вказуванні на предмет, середовище, зсередини яких спрямовані дія, рух або що-небудь виймається, добувається і т. ін.; «2. з род. в. Уживається при вказуванні на місце, предмет та ін., з поверхні яких або від яких хто-, що-небудь відокремлюється, відходить і т. ін.; 3. з род. в. Уживається при вказуванні на місце, простір, напрям і т. ін., в якому хто-, що-небудь знаходиться, щось відбувається або звідки спрямовані дія, рух.; 4. з род. в. Уживається при вказуванні на місце наявності певної ознаки, властивості в особі, предмета; 5. з оруд. в., також із сл. поруч, поряд. Уживається при вказуванні на просторову близькість, суміжність кого-, чого-небудь з кимось, чимось».

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [12] прийменник «від» має 19 значень, три з яких просторові: «1. Уживається при означенні місця або предмета, що є вихідним пунктом руху, переміщення кого-, чого-небудь; протилежне до; 2. Уживається при визначенні віддалення предмета, місця і т. ін. від якого-небудь вихідного пункту; 3. рідко. Уживається в значенні біля, коло, недалеко [12].

Розглянемо інші приклади. Словникові статті прийменника «out of» подано у вигляді опису значення через слова-синоніми – прийменники «from» та «off», семантика яких

також не зовсім зрозуміла, або тлумачення прийменника є надто абстрактним та узагальненим, не дає змоги встановити семантичні відмінності між близькими за значенням прийменниками. Наприклад, деякі значення «out of» подано таким чином: «out of: 1. not inside smth – from the inside of something: The diary must have fallen out of the pocket. Someone has torn the last page out of the book I am reading. out of 2. leave a place -from the inside part of something such as a building to the outside part: I don't think I'd have the courage to jump out of the plane» [13].

Очевидно, що таке тлумачення не дає змоги диференціювати значення «out of» і «from». Крім того, слід виокремлювати два значення, оскільки вони являють собою опис одного типу простору (from the inside of something I from the inside part of something), що демонструють наведені приклади.

Як засвідчує аналіз словникових статей, семантика прийменників в українській та англійській мовах не обмежується тільки граматичним значенням, а постає переплетінням лексичних і граматичних складових. Досліджувані англійські та українські прийменники мають як інтегральні, так і диференціальні компоненти значення. Іншими словами, вони не є абсолютними синонімами, тому потребують різних тлумачень у словниках. Окрім того, значення англійських та українських прийменникових пар «out of» / «з», «from» / «від», «off» / «з» не є абсолютно тотожними, тому що межі їхніх семантичних структур не повністю збігаються.

Слід зазначити, що аналізовані прийменники багатозначні та мають складну семантичну структуру, адже передають різні типи відношень між об'єктами та позначають різні типи простору. Зміст концептів, що актуалізуються цими прийменниками, не обмежується передачею базових геометричних відношень, а виходить за межі топології та потребує врахування функціональних характеристик.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Концептуалізація просторових відносин в англійській та українській мовах відображає культурні та лінгвістичні особливості цих мов. Ці відмінності в мові можуть впливати на спосіб сприйняття і мислення носіїв цих мов, що підкреслює важливість вивчення і розуміння мовної та культурної різниці в концептуалізації простору. Просторове значення прийменників «from», «out of», «off» та «з», «від» є центральним, від них відбувається перехід до непросторових та абстрактних значень. Семантика аналізованих мовних одиниць пов'язана з різними

типами концептуалізації одних і тих самих просторових відношень та об'єктів носіями англійської та української мов.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні темпоральних прийменників у зіставному аспекті.

Література:

1. Бачишина О. Б. Лексика на позначення простору в романі В. Шевчука «Дім на горі». *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 34. С. 19–21.
2. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 210 с.
3. Голоюх Л. В. Вербалізація концептів простору в романах Й. Струцюка. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки* Філологічні науки. Мовознавство. 2011. № 1. С. 35–39.
4. Ковбаско Ю. Г. Лексикалізація та граматикалізація як способи творення і функціонування локативних і темпоральних лексичних одиниць. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 751. С. 19–30.
5. Орленко О. Просторові опозиції у прийменникових системах англійської й української мов. *Нова філологія: Збірник наукових праць*. 2014. № 63. С. 170–175.
6. Орленко О. Прийменникова репрезентація образної схеми ПОВЕРХНЯ. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. 2016. Вип. 10, Том 2 (К–П). С. 241–247.
7. Терехова С. І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов): Монографія. К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. 400 с.
8. Saint-Dizier P. Syntax and semantics of prepositions. Toulouse, France: Springer, 2006. 332 p.
9. Talmy L. How Language Structures Space. *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York: Plenum Press, 1983. Pp. 225–282.
10. Fauconnier G. Mapping in thought and language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 205 p.
11. Turner M. Design for a theory of meaning. Overton W., Palermo D. (Eds.). *The nature and ontogenesis of meaning*. Lawrence Elbaum, 1994. Pp. 91–107.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
13. Collins Dictionaries. URL: <https://www.collinsdictionary.com/>

References:

1. Bachyshyna, O. B. (2013). *Leksyka na poznachennja prostoru v romani V. Shevchuka «Dim na ghorі»* [Lexicon on the designation of space in V. Shevchuk's novel «The House on the Mountain»]. *Naukovi zapysky. Serija «Filologhichna». Ostrogh: Vydavnyctvo Nacionaljnogho univrsytetu «Ostrozjka akademija» – Proceedings. «Philological» series. Ostroh: Publishing House of the National University «Ostroh Academy», 34, 19–21 [in Ukrainian].*
2. Vynogradova, O. V. (2001). *Funkcionalno-semantychna kateghorija lokatyvnosti v suchasnij ukrajinsjkij literaturnij movi: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01* [The functional-semantic category of locativeness in the modern Ukrainian literary language: dissertation. ... candidate philol. Sciences: 10.02.01]. Kyjiv [in Ukrainian].
3. Gholojukh, L. V. (2011). *Verbalizacija konceptiv prostoru v romanakh J. Strucjuka* [Verbalization of concepts of space in the novels of Y. Strutsyuk]. *Naukovyj visnyk Volynskogho nacionaljnogho univrsytetu im. Lesi Ukrainky Filologhichni nauky. Movoznavstvo – Scientific Bulletin of the Volyn National University named after Lesi Ukrainka Philological sciences. Linguistics*, 1, 35–39 [in Ukrainian].
4. Kovbasko, Ju. Gh. (2015). *Leksykalizacija ta ghramatykalizacija jak sposoby tvorennja i funkcionuvannja lokatyvnykh i temporalnykh leksychnykh odyncyj* [Lexicalization and grammaticalization as methods of creation and functioning of locative and temporal lexical units]. *Naukovyj visnyk Cherniveckjogho univrsytetu: zbirnyk naukovykh pracj – Scientific bulletin of Chernivtsi University: collection of scientific works*, 751, 19–30 [in Ukrainian].
5. Orlenko, O. (2014). *Prostorovi opozycji u pryjmennykovykh systemakh anghlijskoji j ukrajinskoji mov* [Spatial oppositions in the prepositional systems of the English and Ukrainian languages]. *Nova filologhija: Zbirnyk naukovykh pracj – New philology: Collection of scientific papers*, 63, 170–175 [in Ukrainian].
6. Orlenko, O. (2016). *Pryjmennykova reprezentacija obraznoji skhemy POVERKhNJA* [Prepositional representation of the figurative scheme SURFACE]. *Aktualni problemy filologhiji ta perekladoznavstva: zbirnyk naukovykh pracj – Actual problems of philology and translation studies: a collection of scientific works*, 10, 2 (K–P), 241–247 [in Ukrainian].
7. Terekhova, S. I. (2007). *Systema orijentacijnykh koordynat u movi i movlenni (na materialy ukrajinskoji, rosijskoji ta anghlijskoji mov)*: Monoghrafija. K.: Vyd. centr KNLU [in Ukrainian].

8. Saint-Dizier, P. (2006). *Syntax and semantics of prepositions*. Toulouse, France: Springer [in English].
9. Talmy, L. (1983). *How Language Structures Space. Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York: Plenum Press, 225–282 [in English].
10. Fauconnier, G. (1997). *Mapping in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
11. Turner, M. (1994). Design for a theory of meaning. Overton W., Palermo D. (Eds.). *The nature and ontogenesis of meaning*. Lawrence Elbaum, 91–107 [in English].
12. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy (z dod. i dopov.) / uklad. i gholov. red. V. T. Busel. Kyjiv; Irpinj: VTF «Perun», 2005. 1728 s. [in English].
13. Collins Dictionaries. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> [in English].